

УДК 37.018

Іоанна ГАЙДА

м. Ченстохова, Республіка Польща

Погляди А.Макаренка на виховання

На підставі аналізу поглядів А. Макаренка на виховання розглянуті важливі процеси виховання дитини у сім'ї, підкреслено велике значення становлення особистості через працю і колектив. Звернена увага на взаємовплив сім'ї та суспільства при вихованні особистості дитини.

Акцентується увага на важливості всіх ланок: сім'ї, школи, держави, інших інституцій, причетних до виховання людини.

У своїй педагогічній творчості Антон Макаренко багато роботи присвятив вихованню в сім'ї. Його погляди можуть бути корисними для кожної людини незважаючи на характер її професії.

У працях про виховання в сім'ї він розкрив засади нових, комуністичних сімейних стосунків, показав, як сім'я набирає виховного авторитету завдяки правильним взаємним стосункам між її членами, завдяки відповідальній, громадянській позиції батьків у справі виховання дітей.¹

На думку А. Макаренка, сім'я має велике значення не лише з особистої погляду, але й у суспільному плані. Людина відповідає перед суспільством за своє сімейне життя, оскільки сім'я виступає суттєвим елементом суспільного життя.

Становище сім'ї тісно пов'язане із суспільним ладом, бо сім'я реалізує певні виховні принципи, а вони витікають з потреб суспільства. Наскільки довго суспільство не буде на

¹ Lewin A. Makarenko. Konfrontacje pedagogiczne. – Warszawa, 1960.

відповідному рівні, так довго і сім'я не матиме можливості повноцінно виконувати свої обов'язки, тому що суспільне становище знаходить відбиток на атмосфері, яка панує в сім'ї.²

Роздумуючи про структуру сім'ї, А. Макаренко дав таке її визначення: "...сім'я – це колектив, тобто така група людей, яку пов'язують спільні інтереси, спільне життя, спільна радість, спільна турбота. Я хотів доказати, що радянська сім'я повинна бути колективом праці".³

Сім'я, будучи природнім, першим колективом, з яким стикається дитина, в якому вона здобуває соціальний досвід, мусить бути спільнотою, що спирається на виконанні обов'язків, любові, повазі та солідарності.⁴

Втрата деяких колективних рис негативно відбивається на виховній ролі сім'ї. У "Книзі для батьків" А. Макаренко навів низку випадків, родинних непорозумінь, які завдають шкоди у вихованні дітей: розлучення батьків, неузгодженість у діях і вчинках батька та матері, відсутність взаємної поваги та любові між ними, постійні сварки і т.п.

А. Макаренко довів, що сім'ї з однією дитиною також не є повноцінними колективами. Сім'ї, де ростуть і виховуються під наглядом батьків, живуть у згоді декілька дітей, – найбільш здорові та успішні у виховному плані. У таких сім'ях легше переборювати різноманітні труднощі.

Спільність матеріальних і моральних зацікавлень, спільне переживання радості й турботи, взаємна прив'язаність, любов і повага, зберігання сімейних традицій –

² Chmaj L. Antoni Makarenko. – Warszawa, 1960.

³ Makarenko A. Dzieła. – Т. IV. – Warszawa, 1955. – С. 443.

⁴ Wesołowska E. Makarenko – pisarz i pedagog // Polonistyka. – 1988. – № 7.

все це надає сім'ї особливої сили та міцності, об'єднує її в міцний, здатний до життя, працьовитий колектив.⁵

Надаючи сім'ї великого виховного значення, А. Макаренко підкреслив необхідність зв'язку сім'ї зі школою і керівну роль школи у справі виховання дітей.

Яким чином школа повинна реалізовувати принцип організації та керівництва сімейним вихованням? Насамперед, через прості способи навчання батьків, як діяти у виховних ситуаціях.

Треба намагатися з самого початку правильно виховувати, аби пізніше не треба було виховувати по-новому, що набагато важче. Батьки повинні пам'ятати, що дитина – не лише їх власна радість, але й також майбутній громадянин, за якого вони несуть відповідальність. Батьки повинні передусім самі бути добрими громадянами і свою громадянську позицію повинні зберігати також і в сімейному житті.

Батькам слід більше часу проводити зі своїми дітьми. Це не означає, що вони мають не спускати з них очей. Таке виховання може завдати шкоди. Воно формує пасивність характеру. Діти надто при звичаються до перебування в товаристві дорослих.

Вихователі повинні знати, чим займаються їх діти, в якому товаристві вони перебувають, але вони повинні також обов'язково залишити їм стільки свободи, щоб поза їх особистим впливом на дітей діяли також різноманітні впливи навколишнього середовища. Однак батьки не повинні боягузливо відгороджувати дітей від усіляких негативних чи навіть ворожих впливів. Адже в житті дитина пізнає різноманітні спокуси, зіштовхнеться з чужими і поганими людьми, з несприятливими умовами. Слід виробляти в дітях

⁵ Gmurman W., Kolbanowski W., Gelmont A. Trzy rozprawy o Makarence. – Warszawa, 1949.

вміння орієнтуватися в цих впливах, боротися з ними, вчасно їх розпізнавати. Виховуючи дітей в парниковій атмосфері, цього ніколи не досягнути. На думку А. Макаренка, батьки повинні дозволити своїм дітям перебувати в найрізноманітніших середовищах, але ніколи не повинні переставати наглядати за ними.

Дітям треба вчасно надати допомогу, вчасно підтримати їх, керувати ними. А. Макаренко вимагає від батьків постійного коректування життя дитини, але не того, що ми називаємо “вести за руку”. Щоб виховувати, не треба мати багато часу, а лише вміти мудро використати ту невелику кількість часу, який є в розпорядженні.⁶ А. Макаренко сказав: “виховуйте дітей кожної хвилини, навіть тоді, коли вас немає вдома”.⁷

Виховна робота, таким чином, полягає у правильній організації сімейних справ, особистого, громадського життя, а також організації життя дітей. Передусім вона є роботою організатора. У ній немає справ без значення. Великою помилкою буде, якщо у власному житті чи в житті дитини лише якісь більші справи батьки вважають важливими і присвячують їм усю увагу, а все інше відкидають у сторону. У вихованні нема неважливих справ. Хороша організація полягає в тому, щоб не втрачати з поля зору найменших деталей та випадків.

Суттєве значення відіграє прищеплювання дитині з наймолодших років навичок до порядку, чистоти, послуху, культури, а передусім до праці.

⁶ Gmurman W., Kolbanowski W., Gelmont A. Trzy rozprawy o Makarence. Warszawa, 1949.

⁷ Merżan I. Antoni Makarenko – o rodzinie i wychowaniu najmłodszych dzieci // Wychowanie w przedszkolu, 1974. № 6., c.316.

Формування навичок до зусиль і праці – основа ефективності виховної роботи. Дитину слід призвичаювати до акуратності, ощадливості часу, бережливого ставлення до речей. Лише через правильне виховання в сім'ї можна виховати хорошого працівника, громадянина і товариша.

А. Макаренко прагнув реалізувати тези про виховання в праці, у пошані до старших, в усвідомленні громадянських обов'язків, без ригоризму, примусу і насилля. Свої положення він підкріпив теорією гри.

Він хотів атмосферою гри наповнити всі дії дитини, включаючи трудове виховання та громадянські обов'язки. У кожній хорошій грі є праця, зусилля, колективні дії та відповідальність. Нема жодної різниці між роботою та грою, крім тієї, що в роботі людина створює матеріальні та духовні цінності. Виховне значення хорошої гри відповідає виховному значенню хорошої роботи.

За допомогою правильно організованої гри можна допомогти дитині виробити основні риси характеру: витривалість, товаристкість, дисциплінованість, обов'язковість. У грі так, як і в роботі, батьки виховують своїх дітей не “виховними штучками”, а особистим життям.⁸

Батьки не усвідомлюють виховного значення гри і найчастіше допускають такі помилки:⁹

- не цікавляться грою дитини (тоді дитина грається сама і не виносить з гри жодної користі);
- занадто втручаються в гру дитини, допомагаючи їй, радше граються самі, внаслідок чого дитина поводить пасивно, втрачає віру в свої сили;

⁸ Kamiński A. *Pedagogika Antoniego Makarenki*. – Warszawa, 1948.

⁹ Chmaj L. *Antoni Makarenko*. – Warszawa, 1960.

- засипають дитину іграшками, і тоді вона губиться серед них, не вміє жодною з них зацікавитися більш серйозно, кидається від однієї до іншої і вимагає весь час нових.

У всіх цих випадках гра не виконує виховної ролі.

Розумна організація гри вимагає врахування наявного розвитку дитини. А. Макаренко виділяє три періоди цього розвитку.

Перший з них триває до п'ятирічного віку. Дитина грається самостійно, без ровесників, оскільки вона ще не здатна до міжособистісного спілкування, агресивна і прагне все вважати виключно своєю власністю. В цей період слід надати дитині повну свободу і не накидати їй жодного товариства, щоб без потреби не закріпити цю агресивність. Граючись самостійно, дитина розвиває свою уяву, конструктивні здібності і вивчає свої дії на предметах матеріального світу.

У другий період, який триває до дванадцяти років, дитина грається з ровесниками, але у відсутність батьків. Перехід від першого до другого періоду проходить у дітей по-різному: в одних раніше, в інших пізніше. Це важкий період, оскільки в дитині ще приховані індивідуалістичні схильності до суперечок і сварок, тому слід поступово розширювати коло її знайомств, а організацію гри віддати в руки старшій дитині, яка користується авторитетом. У цей період дитина виступає як член шкільного колективу, в якому відсутня дисципліна і громадський контроль.

У третій період дитина вже є членом шкільного колективу, і гра набирає щораз більше колективних форм, переходячи у спортивні ігри з визначеними цілями і правилами. У цих іграх виступає колективний інтерес і колективна дисципліна.

На думку А. Макаренка, в усі три періоди вплив батьків може відіграти важливе виховне значення.

У перший період батьки повинні турбуватися про те, щоб дитина дійсно гралася, будувала, комбінувала, не металася від однієї гри до іншої, а закінчувала свою роботу до кінця, цінувала, охороняла і зберігала кожен іграшку.

У другий період А. Макаренко вимагає від батьків поцікавитися, з ким грається дитина, щоб допомогти дітям створити колектив.

У третій період батьки повинні піклуватися, щоб інтереси і заняття дітей спортом не ставали пристрасною, яка виключає все інше, щоб дитина гордилася інтересами організації, а не лише своїми особистими, щоб вона спокійно ставилася як до успіхів, так і до поразок. В усіх трьох періодах слід виховувати вміння переборювати труднощі, формувати уяву, політ думки, позитивне ставлення до людей.¹⁰

Важливою складовою сімейного виховання є прищеплення дитині пошани до авторитету батьків. Авторитет батьків є необхідним. Без нього виховання не існує. Однак слід відрізнити справжній авторитет від сурогатного, який побудований на штучних засадах, і прагне досягти послуху за будь-яку ціну.

Справжній авторитет базується на громадянській діяльності батьків, їх громадянських почуттях, знанні життя дитини, допомозі дитині та відповідальності за її виховання. Авторитет не є вродженим, природнім, він здобувається власним життям, свідомим, моральним, повноцінним життям громадянина країни.

Батьки часто допускають помилку, прагнучи досягти послуху дітей задля власного спокою, забуваючи про

¹⁰ Chmaj L. Antoni Makarenko. – Warszawa, 1960.

виховання. Далі з'ясовується, що ні спокій, ні послух довго не тривають через відсутність авторитету, який би міг забезпечити і перше, і друге.

Сурогатний авторитет не лише не приносить жодної користі, а викривляє характер дитини і переповнює життя батьків гіркою за втраченими надіями.¹¹

А. Макаренко дав аналіз різних видів авторитету і вказав, де криється помилка, в чому полягає їх шкідливість і небезпека.

Найбільш шкідливим видом авторитету є авторитет примусу, тиску, батьківського терору, коли батько сердиться при кожній нагоді і карає дитину, завдаючи їй болю та терпіння. Такою поведінкою батько не виховує дитину, а викликає в неї почуття страху, призводить до того, що в дитині з'являється брехливість, боягузтво і жорстокість; з таких заляканих і безвольних дітей виростають нікчемні люди, які пізніше мстяться всім за своє терпіння і нещасливе дитинство.

Противагою до цього виду авторитету виступає авторитет відстані, байдужості, утримування дитини на відстані, невтручання в її життя. У деяких старих інтелігентних сім'ях можна зустрітися з такою поведінкою. Батько, який живе в окремій кімнаті, дуже рідко приділяє увагу дітям і все передає через посередництво матері. Бувають і матері, які живуть своїм життям, своїми інтересами, а дітей віддають під опіку бабусі або домашньої робітниці. Такий авторитет не приносить жодної користі. Ще більше шкідливим є авторитет пихатості, піднесення своїх заслуг і своєї важливості. У цій атмосфері пихи батько не бачить, в якому напрямку рухаються діти і кого він виховує.

¹¹ Wróblewska Z. Makarenkowska koncepcja wychowania w rodzinie. Praca zbiorowa // Rodzina w poglądach Makarenki. – Warszawa, 1970.

Авторитет педантизму виникає тоді, коли батьки поведуться з дітьми як бюрократи. Вони вважають, що діти повинні вислуховувати кожне батьківське слово з трепетом. Батько дає розпорядження холодним тоном, і раз воно дане, то негайно стає законом. У кожному поруху дитини батьки вбачають порушення порядку, або ж батько стає таким добрим, що його не треба боятися. Життя дитини, її інтереси, її розвиток проходять поза увагою батька, який нічого не бачить, крім свого бюрократичного керівництва в сім'ї.

Коли батьки створюють авторитет резонерства, вони заїдають дитяче життя безперервними повчаннями і вказівками, ніби в них полягає вся педагогічна мудрість. У такій сім'ї мало радості та посмішки. Батьки намагаються в очах дітей бути непогрішними, забуваючи, що діти живуть окремим життям і що балаканина батьків та їх постійне моралізаторство не справляють на них жодного враження.

Найбільш розповсюдженим видом авторитету є авторитет любові. Він походить з фальшивого переконання батьків, що послух дітей здобувається постійними виявами до них любові та чуйності. Пестощі, ніжні слова сипляться на дітей в необмеженій кількості. Атмосфера сентиментальності переповнює дім і не дозволяє побачити різні, важливі для виховання деталі. Батьки, домагаючись, щоб діти все робили з любові до них, виховують егоїстів або циніків. У цій атмосфері переважно виростають брехливі егоїсти, а жертвами їх егоїзму найчастіше стають самі батьки. А. Макаренко вважав цей вид авторитету небезпечним та шкідливим.

Нерозумним видом авторитету є авторитет доброти, коли для святого спокою дітям дозволяють все. Така поступливість, м'якість і доброта призводять до того, що діти наказують батькам, а батьківське непротивлення відкриває

широкий простір для капризів і вимог. Коли батьки намагаються противитися, то вже запізно.

Наближеним до цього авторитету є авторитет дружби. Батьки забувають, що справжня дружба не можлива без поваги і дозволяють дітям занадто багато. Внаслідок цього зникає послух, виховання припиняється, і починається зворотний процес – діти починають виховувати батьків.

Найбільш аморальним видом авторитету є, на думку А. Макаренка, авторитет підкупу, який виступає тоді, коли батьки намагаються подарунками та обіцянками досягти послуху дітей.¹²

Ці різні види авторитету не завжди виступають у чистому виді. Буває так, що батьки часто міняють свою поведінку з дітьми або живуть так, що не задумуються над тим, що вони роблять.

Обов'язком батьків є також статеве виховання дитини. А. Макаренко висловлюється проти так званого вільного кохання і стверджує, що людина не може легковажити вимоги суспільної моралі, яка стоїть на сторожі всього суспільства. Ця мораль вимагає постійного, гармонійного ставлення до двох сторін життя: сім'ї та кохання. Моральним є таке статеве життя, яке базується на взаємному коханні жінки та чоловіка в сім'ї. Метою людського щастя є народження та виховання дітей.

А. Макаренко вважав, що дітей слід виховувати так, щоб у майбутньому вони могли насолоджуватися статевим життям лише з любові, і цю насолоду, кохання та особисте щастя отримувати в сім'ї.

¹² Rachalska W. Rodzina w poglądach Makarenki. Praca zbiorowa // Rodzina w poglądach Makarenki. – Warszawa, 1970.

Правильним є лише таке статеве виховання, яке турбується про формування відповідного ставлення до кохання та виховання тих, хто закладає майбутню сім'ю.

А. Макаренко застерігав від того, щоб розкривати дітям всі деталі статевого життя. Дитина повинна знати, що людське життя має свої інтимні сторони, які не можна розкривати і робити загальновідомою справою.

Інтерес до статевих питань пробуджує уяву і може передчасно дати початок статевим переживанням. Лише в період дозрівання можна починати проводити бесіди з таких питань. Цим повинні зайнятися лікар або школа. Однак всі розмови на цю тему, на думку А. Макаренка, мають вузько фізіологічний або раціоналістичний характер і прокладають дорогу до цинізму. Притиставляючи цьому свої погляди, він вважає, що в розмовах з дітьми статеве життя треба пов'язувати виключно з коханням і виробляти в дитині до цих проблем громадянське, естетичне, людське ставлення.¹³

Наступним важливим виховним завданням батьків є формування в дітей культури навичок. Цю роботу слід почати дуже рано – коли дитина почне говорити. Початком цього виховання є розказування дітям казок. А. Макаренко відкидає казки, в яких розповідається про нечисту силу, а рекомендує ті, які пробуджують в дітях енергію, віру в свої сили й оптимістичний погляд на життя. Великого значення він надає ілюстраціям, книжкам, театральним виставам та кінофільмам для дітей.

Кожна дитина ходить до школи, суттєву роль в її житті відіграє книжка. Батьки повинні контролювати добір книжок і звертати увагу на те, чим дитина цікавиться і як вона читає книжки. Поряд з розвитком дитини щораз більшої ваги може набирати в її зацікавленнях газета.

¹³ Kamiński A. *Pedagogika Antoniego Makarenki*. – Warszawa, 1948.

Діти до чотирнадцяти років повинні ходити в кіно з батьками або із старшими братами чи сестрами. Батьки, однак, повинні звертати увагу, щоб кіно не стало основним смислом життя дитини, щоб воно не відривало її від інших обов'язків, не стало пасивним задоволенням. При виборі фільмів і театральних вистав треба враховувати вік дитини, її характер та поведінку.

Створюючи дітям умови для нормального розвитку, слід звертати увагу на те, щоб вони вміли собою володіти. Треба виробляти в дітей вміння правильно рухатися, стримувати рухи в разі потреби. Діти також повинні володіти своїм голосом. Такі симптоми, як: крик, вереск, голосний плач свідчать, на думку А. Макаренка, про хворобливу нервозність дитини, а не про якусь потребу. Батьки часто самі винні у нервозній крикливості дитини – вони підносять голос до крику, самі нервуються замість того, щоб вносити в атмосферу сім'ї спокій, який викликає довір'я.

Дитина повинна знати про економічну сторону життя сім'ї. Вона повинна знати, з яких джерел сім'я черпає засоби для існування, що купується, чому щось можна купити, а щось ні. Важливою справою є вміння розсудливо поводитись з грошми.

Діти не повинні без дозволу заглядати в банки з варенням, шкатулки, в яких зберігаються гроші. Гроші в сім'ї – це спільне майно незалежно від того, хто їх заробляє. Випоминати на зразок: “я працюю, гарюю на весь дім, я вже в твоєму віці...” є помилкою.¹⁴

Погляди А. Макаренка про сім'ю та її значення як виховного осередку повинні принести користь у період закладання сім'ї та виховання дітей.

¹⁴ Merżan I. Antoni Makarenko – o rodzinie i wychowaniu najmłodszych dzieci // Wychowanie w przedszkolu. – 1974. – № 6. – С. 375.

Хоча змінилися часи та умови, в яких живуть нові покоління, аналіз поглядів великого педагога створює для читача можливість переглянути свою поведінку, знайти нові шляхи розв'язання важких виховних проблем у власній сім'ї.

Іоанна ГАЙДА

Взгляды А.С. Макаренко на воспитание

Резюме

На основе анализа взглядов А.С. Макаренко на воспитание рассматриваются важные процессы воспитания детей в семье, подчеркивается значение становления личности посредством труда и коллектива. Обращается внимание на взаимное влияние семьи и общества при воспитании личности ребенка.

Акцентируется внимание на важности всех составляющих, причастных к процессу воспитания человека: семьи, школы, государства, других институций.

Joanna GAIDA

Makarenko's Views on Upbringing

Summary

Analyzing Makarenko's attitude to upbringing the author pays attention to the problems of children upbringing in the family underlining the importance of a person's coming-to-be by means of labour and various social factors. Special attention is paid to the mutual influence of the family and society during child's personality formation. The importance of all the components concerning the process of the person's upbringing (family, school, state and other institutions) is stressed in the article.